

— Dve velike metafore

Prevela sa španskog *Jasmina Lazić*



Pisac koji osuđuje upotrebu metafora u filozofiji jednostavno pokazuje da ne zna ni šta je filozofija ni šta je metafora. Nijednom filozofu ne bi palo na pamet da iznese takvu osudu.¹ Metafora je nezaobilazno misaono sredstvo, ona je oblik naučnog mišljenja. Vrlo lako može da se dogodi da čovek od nauke pogreši pri njenoj upotrebi, i da tamo gde je nešto rekao posredno ili metaforički, veruje da je izrazio neposrednu misao. Jasno je da su takve greške za osudu i zahtevaju ispravku; ali ne manje ni više nego kad fizičar pogreši u računu. Niko u tom slučaju neće tvrditi da se matematika mora odvojiti od fizike. Greška u primeni metoda nije zamerka protiv tog metoda. Poezija jeste metafora; nauka je podjednako koristi, i ništa više. Takođe bi se moglo reći: i ništa manje.

Sa ovom fobijom od naučne metafore dešava se isto što i sa takozvanom *polemikom vezanom za reči*. Što je intelekt površniji, to pokazuje veću sklonost da diskusije oceni kao čisto verbalne rasprave. Međutim, ništa nije neobičnije od autentične rasprave rečima. Za ostale, reči nisu sama slova, već imaju pridodato značenje koje im je dato.

Kada diskutujemo o rečima, raspravljamo i o značenjima. To su tradicionalni pojmovi o kojima govori stara logika. A kako je pojam, sa svoje strane, samo promišljanje stvari, smatraćemo da su navodne rasprave o rečima u stvari svade oko stvari. Dešava se, u nekim prilikama, da je razlika između dva značenja ili pojma – a time i između dve stvari – veoma mala, te ne interesuje praktičnog čoveka, odnosno nezalicu. Tako se on sveti drugom sagovorniku, optužujući ga za logomahiju. Ima onih slabovidih kojima bi odgovaralo da sve mačke budu sive. Ali uvek će postojati nekolicina sposobnih da osete vrhunski užitak u sitnim razlikama među predmetima; uvek će biti sjajnih majstora istančanosti, i kada budemo želeli da čujemo zanimljive ideje, obratićemo se njima, ljudima koji raspravljaju o rečima.

Slično tome, duh koji je nevešt ili nevičan meditaciji neće biti sposoban da, čitajući filozofsku knjigu, samo kao metaforu shvati mišljenje koje je naprosto metaforičko. Shvatiće *in modo recto* ono što je rečeno *in modo obliquo*, i pripisaće autoru knjige nedostatak koji u stvari on kao čitalac poseduje.

¹ Obratite pažnju da, kada Aristotel prigovara Platonu, to nije zato da bi napao njegove metafore, već, naprotiv, da bi pokazao kako su neki njegovi pojmovi koji pretenduju da budu strogi, na primer “učesće”, “participacija”, u stvari samo metafore.



Filozofsko mišljenje, više nego bilo koje drugo, treba da se menja stalno i pažljivo, od neposrednog smisla ka zaobilaznom, umesto da se ustali u jednom od ta dva. Kjerkjegor priča kako je neki cirkus počeo da gori. Upravnik je, nemajući pri ruci nijednu drugu osobu, poslao pajaca da saopšti vest publici. Ali je publika, čuvši tragičnu novost iz usta pajaca, pomislila da se radi o još jednoj šali i nije napustila gledalište. Požar se proširio, a publika je, kao žrtva nedovoljne mentalne agilnosti, izgorela.

Metafora u nauci ima dvostruku upotrebu. Kad istraživač otkriva nov fenomen, to jest, kada oblikuje nov pojam, ima potrebu da mu nadene ime. Pošto nova reč drugima ne bi značila ništa, on mora da se osloni na uobičajen jezički repertoar gde je reč već pripisana nekom značenju. Kako bi drugi mogli da razumeju, on odabira reč čiji uobičajeni smisao ima neku sličnost sa novim značenjem. Na ovaj način, termin dobija novo značenje putem i posredstvom starog, ne napuštajući ga. To je metafora. Kada psiholog otkrije da se naše predstave kombinuju, kaže da se udružuju, to jest, da se ponašaju kao ljudske jedinke. Sa svoje strane, prvi koji je jednu skupinu ljudi nazvao društvom podario je novo značenje reči drug, koja je ranije označavala onoga ili ono što nekoga sledi kao drugi, sledbenika (reč je o zanimljivom istorijskom potkrepljenju teorije o poreklu društva koju sam zabeležio u mojoj *Beskičmenoj Španiji*). Platon dolazi do ubeđenja da istinska stvarnost nije ova promenljiva koju vidimo, nego ona druga, nepromenljiva, koju ne vidimo ali za koju smatramo da ima savršen oblik: neprozirna belina, vrhovna pravda itd. Da bi označio ove stvari, za nas nevidljive, ali koje naš intelekt opaža, izvukao je iz narodnog jezika reč “figura”, odnosno ideja, čime kao da ukazuje na to kako intelekt vidi jedan savršeniji smisao nego oči.

Ako bismo hteli da iscrpeno obradimo ovu temu, počeli bismo time što bismo zamenili termin “metafora“, koji može navesti na grešku u svom uobičajenom značenju. Metafora je transpozicija imena. Ali činjenica je da postoji mnogo transpozicija imena koje nisu ono na šta aludiramo imenom metafore. Evo nekih manje ili više poznatih primera.

“Moneta” označava posrednički predmet u trgovini ako je ikovana od metala. Prvobitno, “moneta” je označavala “onu koja opominje, onu koja najavljuje i upozorava”. Bilo je to ime kojim je prizivana Junona. U Rimu je postojao hram posvećen “Junoni Moneti”, pored kojeg je bila kovnica novca. Predmet izrađen na tom mestu dobijao bi epitet Junone. Niko, upotrebljavajući reč “moneta”, danas ne misli na oholu boginju.

“Kandidat” je bio čovek obučen u belo. Kada bi se u Rimu građanin prijavljivao za neki državni posao, predstavljao bi se izbornom telu skromno odeven. Danas je kandidat svako ko se prijavljuje za određeni položaj, bilo kakva da je njegova odeća. Štaviše: izborne svečanosti našeg vremena iziskuju najčešće crno odelo.

“Objaviti štrajk” na francuskom se kaže: “Se mettre en grève“. Zašto “grève“ označava štrajk? Onaj ko upotrebljava takvu reč to i ne sluti, niti mu to treba. Reč mu direktno označava štrajk. “Grève“ je prvobitno na francuskom označavalo “šljunkovitu obalu”. Gradska većnica Pariza bila je sagrađena



pored reke. Pred njom se širila šljunkovita obala, “*grève*”, a opštinski trg se zvao “*place de la grève*”. Na ovaj trg su dolazili besposličari, kasnije radnici bez posla koji su očekivali ugovor. “*Faire grève*” imalo je značenje “biti bez posla”, a danas znači promišljeno napuštanje posla. Celokupna ova istorija reči bila je rekonstruisana od strane filologa, ali ona ne postoji u svesti radnika kada je upotrebljava.

Ovo su primeri transpozicije bez metafore. U njima, reč prestaje da ima jedno značenje i preuzima drugo, napuštajući prvobitno.

Kada govorimo o “dubini duše”, reč “dubina” ne označava izvesne duhovne fenomene strane prostoru i onom telesnom, gde nema površina ni dubina.

Nazivajući rečju “dubina” neki deo duše, primetićemo da uporebljavamo reč ne direktno, već kao posrednika za njeno vlastito značenje. Kada kažemo “crveno”, ukazujemo, naravno, i bez ikakvog posrednika, na tako nazvanu boju. Suprotno tome, kada za dušu kažemo da ima “dubinu”, mislimo prvenstveno na dubinu bureta ili nečega sličnog, a potom, kada obezvedimo ono prvo značenje, izbacimo iz njega svaku aluziju na telesnu prostornost, pripisujemo ga psihi. Da bi bilo metafore, potrebno je da primetimo ovu dvostrukost. Upotrebljavamo naziv neprimereno, znajući da je neprimeren.

Ali ako je neprimereno, zašto ga upotrebljavamo? Zašto ne dati prednost direktnom i primerenom nazivu? Kad bi takozvana “dubina duše” bila onako jasna pred našim umom kao crvena boja, nema sumnje da bismo imali direktan i poseban naziv da je označimo. Ali stvar je u tome što nas staje truda ne samo da je imenujemo, nego i da je promišljamo. Ovdje počinjemo da uočavamo drugu upotrebu, najdublju i suštinsku upotrebu metafore u saznavanju. Ona ne samo da nam je potrebna da putem imena drugima učinimo razumljivim našu misao, već nam je neminovno potrebna da bismo mi sami promišljali izvesne komplikovane objekte. Osim što je sredstvo izražavanja, metafora je ta koja je suštinsko sredstvo za razumevanje. Da vidimo zašto.

Stjuart Mil je govorio da bismo, ukoliko bi sve vlažne stvari bile hladne i sve hladne vlažne, tako da se nikad ne pojavljuju jedne bez drugih, možda još verovali da obe imaju isto svojstvo. Na isti način, ako bi se naš svet sastojao samo od plavih objekata i plavo bilo sve što naš pogled obuhvata, ništa nam ne bi bilo teže nego da steknemo jasnu i preciznu svest o plavom. Kao što pas bolje nanjuši lovinu kada se ona pomera, i pomerajući se šalje u vazduh oblačak svog mirisa, tako opažaj i misao uhvate bolje ono promenljivo od onog stalnog. Oni koji žive pored vodopada obično ne čuju njegovu buku, i suprotno, ako slučajno prestane huk opažaju ono na šta bismo poslednje pomislili: tišinu.

Zbog toga Aristotel definiše oset kao sposobnost opažanja razlika. Hvata ono raznoliko i promenljivo, ali otupljuje i slepi pred onim postojanim i stalnim. Zbog toga Gete, paradoksalno, i u Kantovom duhu, kaže da su stvari razlike koje mi uspostavljamo. Tišina, koja nije ništa sama po sebi, jeste nešto realno za nas ukoliko predstavlja ono različito, ono drugačije od buke. Kada naglo zamre svaki žamor oko nas i nađemo se nasukani u tišini koja nas opkoljava,



ošetimo se uznemireni kao da se neka naporna, nametljiva, stroga osoba nadnosi nad nas da nas ispituje.

Nisu, dakle, svi objekti podjednako podesni da ih promišljamo, da o njima imamo zasebnu ideju dobro definisanog i jasnog profila. Naš duh će, prema tome, težiti da se osloni na jednostavne i pristupačne objekte kako bi mogao da promišlja one komplikovane i nepristupačne.

Pa dobro: metafora je intelektualni postupak kojim uspevamo da shvatimo ono što se nalazi izvan naše moći poimanja. Preko onoga što nam je najbliže i čime najbolje vladamo, možemo da postignemo misaoni kontakt sa onim dalekim i nepristupačnijim. Metafora je dopuna našoj 'mislećoj ruci', a u logici predstavlja štap za pecanje ili pušku.

Nemojmo pod time podrazumevati da zahvaljujući njoj transponujemo granice onoga što možemo da mislimo. Naprosto, služi nam da učinimo praktično dostupnim ono što se nazire na granicama naše sposobnosti. Bez nje bi na našem mentalnom horizontu postojala divlja oblast koja bi, u načelu, bila pod našom vlašću, ali bi u stvari ostala nepoznata i neukročena.

Pošto metafora u nauci vrši dopunsku funkciju, njome su se samo bavili sa stanovišta poezije, gde je njena funkcija konstitutivna. Ali u estetici, metafora nas interesuje zbog svog raskošnog isijavanja lepote. Otuda se ne ukazuje pravilno da je metafora jedna istina, jedna spoznaja stvarnosti. Ovo podrazumeva da je u jednoj od svojih dimenzija poezija istraživanje i da otkriva činjenice koje su isto onako nepobitne kao i one koje se obično koriste u nauci.

U *Silvi gradu Logronju* opisuje Lope de Vega vrt:

*Videćeš kako se vazduh kupa u mnogom vrelu,
Mlazevi iako različiti,
Uvek kao jedno,
Što riju svojim kopljima po nebu,
I plave biserima zemlju,
Ili kao kristali, sasvim polako,
Teku kovrdžavi, zastaju jednaki.*

Zamišlja Lope de Vega mlazeve izvorske vode kao kristalna koplja. Ali očigledno je da mlazevi izvorske vode nisu kristalna koplja. Međutim, prijatno se iznenadimo kada on mlazeve izvorske vode nazove kristalnim kopljima.

Kao dve neprijateljske instance, poezija odobrava ono što razum kudi. Stvar je u tome da su oboje u pravu. Prva bi uzela od metafore upravo ono što bi drugi ostavio.

Mlaz i koplje su dva konkretna objekta. Konkretna je svaki objekat koji može biti opažen odvojeno. Suprotno tome, apstraktan objekat može biti opažen samo zajedno sa nekim drugim. Tako gledano, boja je apstraktan objekat, jer će se uvek videti kako se prostire po nekoj površini, velikoj ili maloj, ovakvog ili onakvog oblika. Obratno, površina je vidljiva samo ukoliko ima neku boju.



Boja i površina su, dakle, osuđene da uvek žive zajedno, nikad se ne javljaju jedna bez druge, ne postoje odvojeno, iako su različite. Naš um sa izvesnim naporom uspeva da proizvede među njima virtuelnu odvojenost: ovaj napor se naziva apstrakcija. Apstrahuje se iz prvog da bi drugo ostalo virtuelno odvojeno, a tada se ono vrlo dobro razlikuje od prvog.

Konkretni objekti su sastavljeni od elementarnijih i apstraktnijih objekata. Tako, kristalno koplje sadrži, pored mnogih drugih sastojaka, određen oblik i određenu boju, sadrži snagu da povredi, koju mu daje ruka. Isto tako, možemo apstrahovati oblik mlaza, njegovu boju i rastuću snagu, koja mu dolazi od hidrauličkog pritiska. Ako sagledamo u celini mlaz i koplje, videćemo da se umnogome razlikuju, ali ukoliko samo uzmemo ova tri apstraktna elementa, pronaći ćemo da su identična. Oblik, boja i dinamičnost su isti i kod mlaza i kod koplja. Tvrditi ovo je strogo naučno, to je izražavanje stvarne činjenice: identičnost između dela mlaza i dela koplja.

Zvezda i broj su prilično različite stvari. Međutim, kada je Njutn formulisao zakon gravitacije govoreći da jedna tela privlače druga direktno srazmerno masama, a obrnuto srazmerno kvadratu njihovih rastojanja, nije učinio ništa drugo do otkrio apstraktnu, parcijalnu identičnost koja postoji između nebeskih svetiljki i niza brojeva. Svetiljke se ponašaju među sobom isto kao i brojevi između sebe. Pitagorejac koji bi, oslanjajući se na to, zaključio: “zvezde jesu brojevi”, dodao bi Njutnu isto ono što Lope de Vega dodaje istinitoj, mada parcijalnoj identičnosti između kristalnih kopalja i mlazeva izvorišne vode. Naučni zakon se zadržava na potvrđi identičnosti između apstraktnih delova dve stvari; poetska metafora nagoveštava potpunu identičnost dve konkretne stvari.

Ovo pokazuje da su intelektualne aktivnosti, uposlene u nauci, manje ili više iste one koje deluju u poeziji i u životu. Razlika se ne sastoji toliko u njima, koliko u različitom ustrojstvu i svrsi kojima je svaki od ovih poredaka podvrgnut. Isto se dešava i sa metaforičkim mišljenjem. Svuda aktivno, u nauci ono obavlja različitu, čak suprotnu funkciju od one koju od njega očekuje poezija. Ova potonja koristi parcijalnu identičnost dve stvari da bi potvrdila – lažno – njihov potpuni identitet. Takvo preterivanje u identičnosti, izvan njene istinske granice, jeste ono što joj daje poetsku vrednost. Metafora počinje da isijava lepotu tamo gde se njen udeo u istini završava. Ali, obratno, nema poetske metafore bez otkrića pravih identičnosti. Nek se analizira bilo koja od njih i u njihovim okriljima će se naći, bez ikakve sumnje, ta stvarna, rekli bismo naučna identičnost između apstraktnih elemenata dveju stvari.

Nauka upotrebljava metaforički instrument na obrnut način. Ona polazi od potpune identičnosti između dva konkretna pojma, znajući da je ona lažna, da bi potom zadržala samo istiniti deo koji ona sadrži. Tako, psiholog koji govori o ‘dubini duše’ vrlo dobro zna da duša nije neko duboko bure, ali želi da nam nagovesti postojanje psihičkog sloja koji ima, u strukturi duše, istu ulogu kao i dubina posude. Suprotno od poezije, naučna metafora ide od većeg ka manjem. Prvo potvrđuje potpunu identičnost, a potom je negira, ostavljajući samo deo. Zanimljivo je to da u veoma starim periodima mišljenja verbalni izraz metafore



ogoljava ovu dvostruku operaciju najpre potvrđivanja, a zatim poricanja. Kada vedski pesnik želi da kaže “čvrst kao stena” izražava se ovako: *Se parvato na acyutas – ille, firmus, non rupes*. Čvrst je, mada nije od stene. Isto tako pesnik posvećuje Bogu svoju himnu *non suavem eibum*, koja je slatka, mada nije slatkiš. Voda na obali raste uz riku, “mada to nije bik”; kralj je dobar, “mada nije otac”.

Pronalazimo kod heroja izvesno duhovno svojstvo haotično pomešano sa mnogim drugim sastojcima, oblikujući njegov celovit i konkretan lik. Potreban nam je veliki napor da bismo ga razgraničili od ostatka i promislili ga odvojeno i za sebe. U tu svrhu, zajedno sa vedskim pesnikom upotrebljavamo metaforu o steni. Čvrstina stene za nas je apstraktan, već dobro poznat i uobičajen pojam; u njemu pronalazimo nešto zajedničko sa osobinom heroja. Prvo sjedinimo stenu sa herojem, a potom ostavljajući u ovome čvrstinu, oduzimamo stenu.

Da bismo nešto zasebno promišljali, potreban nam je mentalni znak koji bi u sebi sjedinio naš napor pri apstrahovanju, i utvrdio, dajući mu telo, udobno sedište. Imena, pisani oblici jesu proizvod nagomilavanja ovih napornih razdvajanja koja čini naš um. Kada je objekat koji pokušavamo da promišljamo veoma neuobičajen, moramo da se oslonimo na već uobičajene znakove, i kombinujući ih, o crtamo novi profil.

Naše pismo je mnogo praktičnije od kineskog, jer se zasniva na mehaničkom principu. Ima po jedan znak za svako slovo, ali svako slovo za sebe nema značenje, ne izražava misao; naše pismo, strogo uzevši, nema smisao. Kinesko, naprotiv, direktno označava ideje i bliže je umnim tokovima. Pisati ili čitati na kineskom znači misliti, i obrnuto, misliti je gotovo pisati ili čitati. Zbog toga kineski karakteri odražavaju mentalni proces tačnije nego naša slova. Otuda, kada je hteo da zasebno promišlja tugu, kineski se našao u situaciji da nema znak za nju. Zatim je ujedinio dva ideograma: jedan koji označava “jesen” i drugi koji se čita “srce”. Na ovaj način tuga je zauvek promišljena i napisana kao “jesen srca”. Ne tako davno uvukla se u um nebeskih ljudi ideja o republici. U starom sistemu znakova nije postojao simbol da odredi takvu neuobičajenu ideju. Tokom pedeset vekova Kinezi su živeli pod patrijarhalnim monarhijama. Bilo je neophodno, dakle, kombinovati razne znakove, tako da se “republika” piše sa tri znaka koja označavaju “blagost – razgovor – vladavina”. Republika je za Kineze vladavina blage ruke koja se zasniva na razgovoru.

Metafora postaje jedan od ovih kombinovanih ideograma koji nam dozvoljava da podarimo zasebno postojanje apstraktnim, teže pristupačnim objektima. Otuda je njena upotreba toliko neizbežnija koliko se više udaljavamo od stvari kojima se koristimo u uobičajenom životnom saobraćanju.

Ne treba zaboraviti da se ljudski um stvarao postepeno, prema redosledu bioloških potreba. Prvo je bilo preko potrebno da čovek stekne i najmanju vlast nad telesnim stvarima. Opipljive ideje konkretnih tela bile su prve koje su utvrđene i pretvorene u navike. One sačinjavaju najstariji repertoar. Za njima posežemo kada misao labavi svoje opruge i želi da se odmori. Razdeliti živo



telo na psihičke delove već pretpostavlja napor apstrahovanja koji se u našim umnim navikama još uvek nije potpuno ustoličio. Filozof i psiholog moraju da stvore zanat od osvajanja veštine u opažanju onog psihičkog. Duh, psiha ili kako god bismo želeli da nazovemo skup fenomena svesti, uvek se javlja sjedinjen sa telom, i kada su hteli da ga promišljaju zasebno, uvek su težili da ga otelotvore. Čovek se upinjava milenijumima dok nije izdvojio tu čistu psihičku intimnost koju je unutar sebe samog osećao, ili naslućivao da je smeštena u unutrašnjosti drugih živih tela. Formiranje ličnih zamenica govori o istoriji tog napora i pokazuje kako se oblikovala ideja o “ja” u sporom odrazu od onog najspoljnijeg ka onom unutarnjem. Umesto “ja” prvo se kaže “moje meso”, “moje telo”, “moje srce”, “moje grudi”. Mi još uvek, izgovarajući sa izvesnim naglašavanjem “ja”, upiremo šakom u grudi, u pokretu koji je ostatak drevne telesne spoznaje subjekta. Čovek počinje da spoznaje sebe po stvarima koje mu pripadaju. Prisvojna zamenica prethodi ličnoj. Ideja o “mojem” postojala je pre one o “meni”. Kasnije, akcenat se prebacuje sa “naših” stvari na našu društvenu ličnost. Uloga koju vršimo u društvu, koja je ono najspoljnije u našoj ličnosti, preuzima predstavu našeg pravog bića. U japanskom ne postoji “ja” ni “ti”. Onaj koji govori reći će o sebi: “beznačajni”, “neznalica”, a umesto “ti”, govoriće o “poštovanom telu”, o “visosti” itd. Govori o sebi u trećem licu, kao da je stvar koja postoji u svetu, a protokol situacije se sastoji od toga da se rastumači ko je od sagovornika Beznačajni, a ko je Poštovano Telo. Na jeziku hupa (Severna Amerika) zamenica “on” je različita kada se odnosi na odraslog člana plemena i kada aludira na dečaka ili starca. Treba, dakle, reći da su društvene titule – poput naših “ekselencija”, “presvetli”, “eminencija” – prethodile jednostavnim “ja” i “ti”.

Ne čudi dakle, što rečnik sadrži premalo reči koje bi izvorno označavale psihičke činjenice. Gotovo svaka terminologija koju danas upotrebljava psiholog čista je metafora: neka reč sa telesnim značenjem je osposobljena da sekundarno izrazi fenomene duše.

Ali naša intimna ličnost, koju nalazimo kada je apstrahujemo od našeg tela, jeste sa svoje strane relativno konkretan pojam. Čak ima apstraktnijih, zamršenijih objekata za čije promišljanje je metafora kao instrument još neophodnija.

Predstaviti sebi objekat jasno i razgovetno znači promisliti ga odvojeno, izdvojiti ga mentalnom varnicom od svega ostalog. Iz ovog razloga, bolje predstavljamo sebi ono promenljivo od onog stalnog. Promena izmešta složenu stvarnost, čineći to da se njeni elementi pojave u različitim kombinacijama. Ono vlažno se ponekad predstavlja zajedno sa onim toplim, ali ponekad pripojeno hladnom. Kad se predmet izdvoji iz kombinacije, ostavlja u njoj obrise svog udubljenja, kao komad koji nedostaje u mozaiku.

Posledica je takva da će objekat biti utoliko teži za poimanje ukoliko bude bio veći broj kombinacija u kojima učestvuje. Njegova uporna postojanost čini to da naša osetljivost na njega otupljuje.



A onda, recimo: postoji objekat koji je uključen u sve ostale, koji je u njima kao njihov deo i sastojak, na isti način na koji je crvena nit upletena u svu užad engleske Kraljevske mornarice. Ovaj univerzalni objekat, opšti, sveprisutni, koji je neizbežno prisutan gde god da se nađe drugi objekat, jeste ono što nazivamo svešču.

Ne možemo govoriti i o čemu što se ne nalazi u odnosu sa nama, a taj najmanji odnos sa nama je svestan odnos. Dva najrazličitija objekta koji se mogu zamisliti imaju, ipak, zajedničku crtu da su objekti za naš um, da su objekti za subjekat.

Iz date situacije se shvata da nema ničeg težeg da se pojmi, opazi, opiše i definiše od ovog univerzalnog, opšteg, sveprisutnog fenomena: svesti. Zahvaljujući njoj nama se predstavljaju sve ostale stvari, uviđamo ih. Ona je pojavljivanje sâmo, uviđanje sâmo. Dakle, biće pripojena kao neizbežan dodatak svakom drugom fenomenu, stalno, neizbežno, a da nikad ne bude odsutna. Iako smo, zahvaljujući tome što se vlažnost ponekad pojavljuje zajedno sa hladnoćom, a ponekad zajedno sa toplotom, uspeli da razlikujemo hladno od vlažnog, kako ćemo ikada odrediti šta je pojavno, šta je svest? Ako je u nekom slučaju neizbežna metafora, nema sumnje da je to u ovom.

Ovaj univerzalni fenomen odnosa između subjekta i objekta, koji uviđanje jeste, može da se pojmi samo u poređenju sa nekim pojedinačnim oblikom odnosa među objektima. Rezultat će biti metafora. I uvek ćemo se izlagati opasnosti da, kada tumačimo neki univerzalni fenomen putem drugog, pojedinačnog i pristupačnijeg, zaboravimo da se radi o naučnoj metafori i poistovetimo, kao u poeziji, jedno sa drugim. Pogrešan korak u ovom pitanju izuzetno je opasan. Zato od ideje koju stvorimo o svesti zavisi naše celokupno poimanje sveta, od čega, opet, zavisi naš moral, naša politika, naša umetnost. Otuda će čitava građevina univerzuma i života počivati na majušnom vazdušastom telu metafore.

U stvari: dva najveća perioda ljudske misli – antičko doba, sa svojim produžetkom, srednjim vekom, i moderno doba, koje počinje renesansom – živeli su od dva poređenja: kako bi Eshil rekao, od senke dva sna. Ove dve velike metafore istorije filozofije, poetski shvaćene, najnižeg su ranga. I najskromniji pesnik bi ih prezreo.

Kako antički čovek razume ovu iznenađujuću činjenicu po kojoj nam se stvari prikazuju nudeći nam predstavu svojih nepromenljivih fizionomija? Obratite dobro pažnju u čemu je problem. Posmatramo planinu Gvadarama. Planina ima blizu dve hiljade metara, granitna je, plavičasta i modra. Naš um je nemerljiv, bezgraničan je i bez čvrstine. Objekat i subjekat poseduju, dakle, antagonističke attribute, odbijaju se međusobno, ne mogu imati između sebe bilo kakav odnos, izuzev onoga po kome se isključuju. Međutim, posmatrajući planinu, objekat i subjekat stupaju u pozitivan odnos, ujediniuju se, postaju jedno. Činjenica da postoji svest obavezuje nas da mislimo da su dva potpuno različita pojma istovremeno jedan te isti. To je kontradikcija. Zbog toga je to problem. Pred kontradiktornom činjenicom naš um gubi ravnotežu. Ukoliko misli da je A B, napreže se da se ispravi i da misli da A nije B; ali tek što se



primakao novom mišljenju, mora da se vrati prvobitnom, i tako večito. Ovo naporno kolebanje smara um, ometa mu sav mir i odmor. Da bi se oslobodio toga, reaguje, tj. trudi se da prevaziđe kontradiktornost, da razreši problem. Štap u vodi je prav i nije prav. Pri čemu ostajemo? Biti ili ne biti: pitanje je sad, *To be or not to be, that is the question.*

A to pitanje ima, da tako kažemo, dva nivoa. Činjenica da uviđamo jednu stvar nesumnjivo otkriva da ta stvar, u našem primeru planina, jeste u nama. Ali na koji način jedna planina od dve hiljade metara može da bude u duhu, koji nije prostoran? Prvi nivo pitanja sastoji se u tome da se jednostavno opiše taj način na koji stvari jesu u svesti. Drugi će se sastojati u objašnjenju kako nastaje, koji su uzroci ili uslovi za takav način da se bude. Dva aspekta problema moraju se odvojiti jedan od drugog. Niti su antičko doba niti moderno učinili tako. Pomešali su opis samog fenomena sa njegovim objašnjenjem. Ako nas neko pita: “Zašto je tako Huane?”, upitali bismo ga pre nego mu odgovorimo: “Dobro, ali ko je Huan?” Pre rasprave o uzrocima ovoga šta se dešava u Španiji, bilo bi zgodno utvrditi šta se stvarno događa.

Za antičkog čoveka, kada subjekat uviđa objekat, stupa sa ovim u odnos analogan onom kakav postoji između dve materijalne stvari koje, kada se sudare, jedna ostavlja trag na drugoj. Metafora žiga koji utiskuje u vosak svoj prefinjeni otisak ustoličila se odavno u helenskoj svesti i usmeravaće tokom vekova i vekova sve ideje ljudi. Već u Platonovom *Teetetu* govori se o *ekmageion*, o voštanoj tabli na kojoj je prepisivač uz pomoć stileta ostavljao urezane otiske slova. I ova slika, koju je ponovio Aristotel – *O duši*, knjiga III, poglavlje IV – imaće velikog uticaja tokom celog srednjeg veka, i u Parizu i Oksfordu, u Salamanki i Padovi; tokom vekova će je učitelji ubrizgavati u bezbroj mladih glava.

Prema ovom tumačenju, subjekat i objekat bi bili u istoj situaciji kao bilo koje dve telesne stvari. Oba postoje i opstaju nezavisno jedan od drugog i van odnosa u koji ponekad stupaju. Objekat koji vidimo postoji pre nego što bude viđen, i dalje postoji i kad ga ne vidimo; um je i dalje um, čak i kada ne misli i ne vidi ništa. Kad um i objekat nabasaju jedno na drugo, ovaj drugi utiskuje ovom prvom svoj trag. Svest je utisak.

Ovo učenje shvata svest ili odnos između subjekta i objekta kao realan događaj, toliko realan koliko može da bude sudar među telima. Zbog toga ga nazivaju realizmom. Oba elementa su podjednako realna, predmet s jedne strane, um s druge, a realan je i uticaj onog prvog na ovo drugo. Na prvi pogled, nema tu nikakve pristrasnosti u korist jednog ili drugog termina. Ukoliko se udubimo, opazićemo da prihvatanje mogućnosti po kojoj se materijalna stvar utiskuje u drugu nematerijalnu jeste tretiranje ove kao da je od iste prirode kao ona prva, a to je uzeti zdravo za gotovo poređenje sa voskom i žigom. Subjekat ostaje potcenjen u korist objekta. Ne poštuje se kako valja njegova genijalnost.

Iz takvog semena poniklo je antičko poimanje sveta. Po njemu, “biti” znači da se jedna stvar nalazi među drugima. Ove postoje oslanjajući se jedne na druge dok ne uobliče veliku građevinu univerzuma. Subjekat je samo jedna od toliko



Ovo preferiranje imaginativne sposobnosti je tipično za moderno doba. Gete dodeljuje palmu univerzuma večito nemirnoj, večito mladoj kćeri Jupitera, Fantaziji. Lajbnic će svesti ono stvarno na Monadu, koja se sastoji čisto u spontanoj moći predstavljanja. Kant će vrteti svoj sistem kao oko šarki, oko *Einbildungskraft*, oko imaginacije. Šopenhauer će nam reći da je svet naša predstava, velika fantazmagorija, nestvarno platno slika koje projektuje skriveni kosmički nagon. I mladi Niče neće umeti drugačije da objasni svet nego kao scensku igru Boga koji se dosađuje. “San je svet i dim u očima većitog nezadovoljstva”.

U međuvremenu, “ja” je bilo potpomognuto najne očekivanijom promenom sreće. Kao u bajkama sa Istoka, onaj ko je bio prosjak budi se kao princ. Lajbnic se usuđuje da čoveka nazove *un petit Dieu*. Kant čini od “ja” najvišeg zakonodavca prirode. A Fihte, neumeren kao i uvek, neće se zadovoljiti ničim manjim nego da kaže: “Ja je sve”.

1924.

Hose Ortega i Gaset (1883–1955) je španski filozof, mislilac i esejista, vodeći intelektualac svog vremena, pripadnik avangardne Generacije 14, koja će zastupati inovacije u svim poljima umetnosti. Orteginim stavovima biće inspirisani i Luis Bunjel, Ramon Gomes de la Serna, Ramon Himenes, nosioci avangarde u španskom filmu i poeziji. Ortega je i izdavač značajnog književnog časopisa *Revista de Occidente*, koji i danas izlazi. Izvršio je veliki uticaj ne samo svojim delima iz oblasti filozofije, već i onima u kojima govori o stvaralaštvu, umetnosti, slikarima poput Velaskeza i Goje, romanu *Don Kihot, o Galileju*. Poznat je po svojim delima *Beskičmena Španija*, *Pobuna masa*, *Dehumanizacija umetnosti i ideje o romanu*.

Putanja Orteginе misli krenula je od presokratovske filozofije, prošla kroz široka vrata antičke filozofske tradicije i našla svoje utemeljenje u nemačkom klasičnom idealizmu. On je sebe smatrao neokantovcem. U ovu filozofsku putanju ulili su se moderni Orteginі pogledi na jezik i na prevođenje, izneti i u eseju “Dve velike metafore”.

Esej “Dve velike metafore” preveden je iz knjige: José, Ortega y Gasset, “Las dos grandes metáforas”, u: *Ensayos escogidos*, prólogo de Pedro Lain Entralgo, Madrid, Aguilar, Ensayistas hispánicos, 1967, str. 77–96.

J. L.

